

Göbekli Tepe'de
bulunan kireçtaşı
heykel başları.
© DAI, N. Becker,
D. Johannes, K.
Schmidt, Göbekli
Tepe Kazı Arşivi

Göbekli Tepe'den
Nemrik tipi taş asalar.
© DAI, D. Johannes,
N. Becker, Göbekli
Tepe Kazı Arşivi

•• Erken Neolitik Dönem • GÖBEKLI TEPE

Yukarı
Mezopotamya'da
Sosyal Karmaşıklığın
İlk Adımları

Oliver DIETRICH, Jens NOTROFF

GÖBEKLİ TEPE

Dairesel yapıları çevreleyen küçük boyutlu dikilitaşlar, merkezde yer alan büyük boyutlu, merkez dikilitaşlara bakacak şekilde yerleştirilmiştir. Burada tasvir edilen toplantı her ne ise, birbiri ile eşit varlıklar arasında gerçekleşmediği kesindir.

Geçtiğimiz 30 yıl içerisinde Yukarı Mezopotamya'nın Erken Neolitik Dönemi üzerine sahip olduğumuz bilgiler köklü değişikliklere uğradı. Bölge uzun bir süre boyunca bu döneme ilişkin araştırmalarda çevresel bir role sahipti. K. Kenyon'un Eriha'daki çalışmalarının ardından, besin üretiminin köklerini araştıran arkeologlar, uzun bir süre Güney Levant bölgesine yöneldi. Eriha'dan elde edilen veriler, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin, Çanak Çömleksiz Neolitik A (MÖ yaklaşık kal. 9600-8800) ve Çanak Çömleksiz Neolitik B (MÖ yaklaşık kal. 8800-7000) olmak üzere iki alt döneme ayrıldığını gösterdi. Ancak Eriha'da yapılan keşifler bununla sınırlı değildi. Yapılan araştırmalarda keşfedilen duvar ile ünlü kule yapısı, bir "kent"te yaşamakta olan bir erken hiyerarşik topluluğun varlığına ilişkin kanıt olarak değerlendirildi. Keşfin ardından uzun bir süre boyunca duvar ile kulenin fonksiyonuna ilişkin tartışmalar devam etmekle birlikte, yerleşmenin bir "kent" olduğu, Güney Levant bölgesinin ise Neolitikleşme sürecinin çekirdek bölgesi olduğu kabul edildi.

L. ve R. Braidwood'un Jarmo'da yürüttükleri etkileyici araştırma ile birlikte, Erken Neolitik Dönem

arkeolojik araştırmalarının odağı, "Bereketli Hilal" in kuzeydoğusuna, Braidwood'un deyişiyle "tepelik alanlar" a kaydı. Son yıllarda yapılan araştırmalar, Fırat ve Dicle nehirlerinin orta ve yukarı sahalaları arasında kalan bölge ile Toros Dağları yamaçlarının, Neolitik adını verdiğimiz yeni yaşam tarzının beşiği olabileceğini gösterdi. Bu bölge coğrafi konumuyla, aralarında küçük kırmızı buğday (einkorn), gernik buğdayı (emmer), arpa ve diğer bazı türlerin de bulunduğu "kurucu ekinler" adı verilen ilk evcilleştirilen 8 bitki türünün dağılım alanında yer alıyor. Bölge ayrıca, yukarıda bahsi geçen iki farklı buğday türünün evcilleştirilmiş ekinlere dönüşümünün gerçekleştiği yer olması bakımından da önem taşıyor. Ancak, bölgede yer alan yerleşmelerden özellikle biri, Erken Neolitik toplumu üzerine olan görüşlerimizde paradigmatik değişikliklere yol açtı.

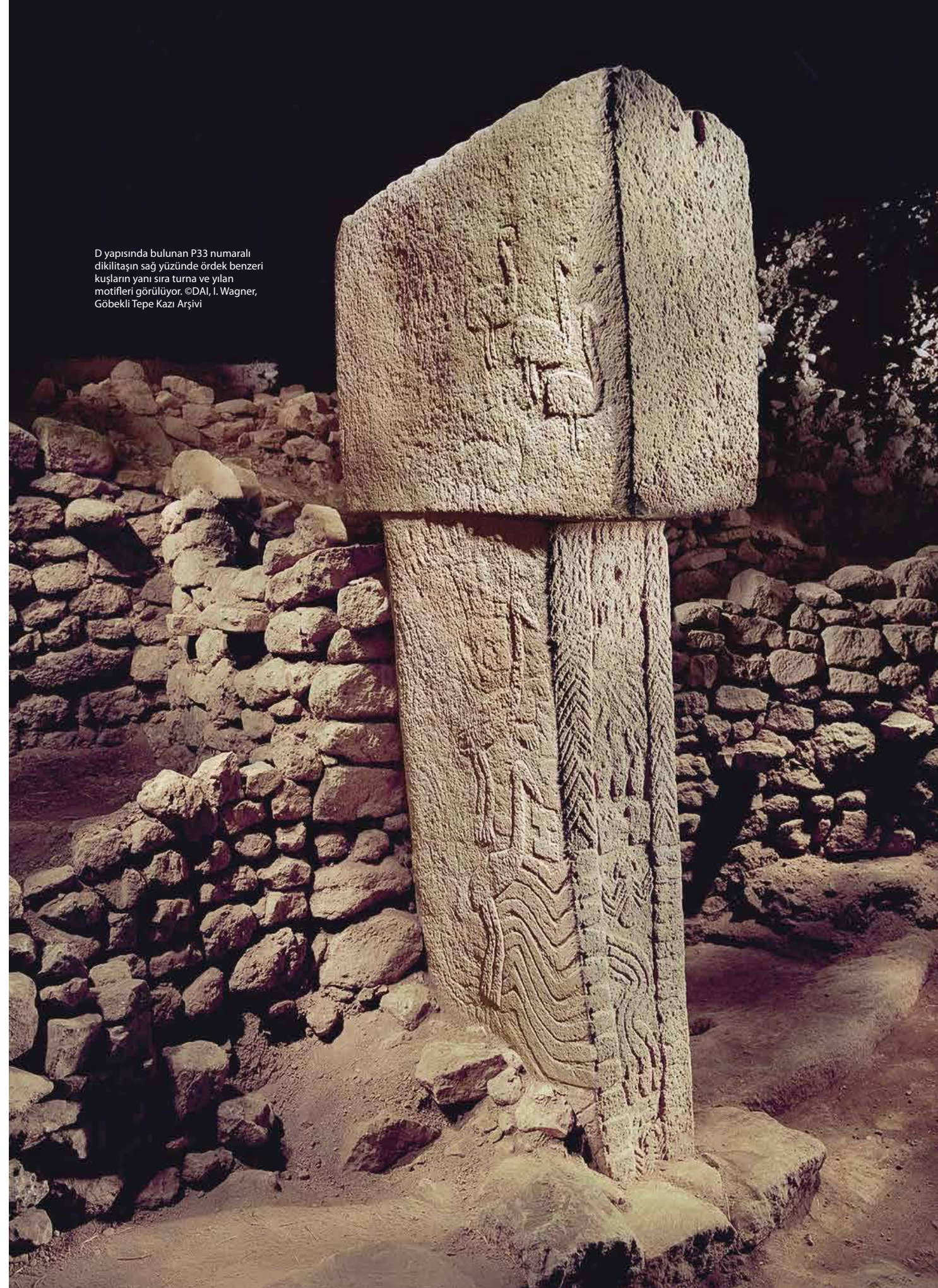
Göbekli Tepe

Şanlıurfa ilinin 15 kilometre kuzeydoğusunda konumlanan Göbekli Tepe höyüğü, Germuş dağ silsilesinin en yüksek noktası üzerinde kurulmuştur. 15 metre yüksekliğinde ve 300 metre çapındaki höyük, 9 hektarlık bir alanı

2014 kazı sezonunda ortaya çıkarılan protom. Bir insan bütünü tasvir eden 60 cm yüksekliğindeki heykel Şanlıurfa Müzesinde sergileniyor. ©DAI, N. Becker, Göbekli Tepe Kazı Arşivi

D yapısında bulunan P33 numaralı dikilitaşın sağ yüzünde ördek benzeri kuşların yanı sıra turna ve yılan motifleri görülüyor. ©DAI, I. Wagner, Göbekli Tepe Kazı Arşivi

H yapısındaki merkez dikilitaşı üzerinde zıplayan bir büyük kedi tasviri görülüyor. ©DAI, Göbekli Tepe Kazı Arşivi

kaplamaktadır. Höyükteki Neolitik Dönem buluntularına ilk olarak 1960lı yıllarda, İstanbul Üniversitesi ile Chicago Üniversitesi tarafından ortak yürütülen yüzey araştırmaları sırasında rastlandıysa da, höyük içerisinde saklı kalan mimari yapılar 1994 yılında, Alman Arkeoloji Enstitüsünden Klaus Schmidt tarafından keşfedilmiştir. Schmidt'in keşfinin ardından başlayan kazılar, o tarihten itibaren her yıl yapılmaya devam etmektedir.

Kazılar sırasında, kabaca bir stratigrafik şema oluşturulmuştur. Göbekli Tepede açığa çıkartılan yapılar arasında en erken tarihli olanları, kesin olmamakla birlikte, Çanak Çömleksiz Neolitik A veya Çanak Çömleksiz Neolitik B başlarına tarihlenen, T-biçimli dikilitaşlardan oluşan dairesel planlı yapılardır. Yekpare taştan şekillendirilmiş bu devasa dikilitaşların yükseklikleri 4 ile 5,5 metre arasında değişim gösterir. Çapları 10 ile 30 metre arasında

değişen dairesel yapıların duvarları içerisine yerleştirilen dikilitaşlar birbirlerine duvar ve sekiler ile bağlıdır ve merkezdeki iki büyük T-biçimli dikilitaşa bakacak şekilde yerleştirilmişlerdir. Duvar ve sekiler yapıların iç ve dış kısımlarını belirler. Göbekli Tepedeki anıtsal yapıları oluşturan T-biçimli dikilitaşların bazılarının üzerinde bulunan kol ve el betimlemeleri, taşların antropomorfik (insan biçiminde) özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. T-biçimli

B yapısında bulunan P9 numaralı dikilitaş üzerinde tilki motifi görülüyor.

Göbekli Tepe'nin havadan görünüşü.
©DAI, E. Küçük, Göbekli Tepe Kazı Arşivi

Göbekli Tepe'nin Çanak Çömleksiz Neolitik B Döneminin anıtsal, dairesel mimarisine bir örnek olan D yapısı. © DAI, N. Becker, Göbekli Tepe Kazı Arşivi

yer alan ana kazı alanında, biri (F yapısı) güneybatı tepesinde, ikisi (H ve I yapıları) kuzeybatı yamacında ve biri (E yapısı), batı düzlüğünde ortaya çıkarılmıştır. Göbekli Tepe, en azından erken aşamasında, içerisinde bazı özel işlevli yapılar barındıran bir yerleşim yeri değil, aksine özel işlevli yapılardan oluşan ve Neolitik Dönem inançları (sembolik ve büyük olasılıkla dini) ile son derece kuvvetli ilişkileri olan bir alandır.

Göbekli Tepe'yi merkezine alan bu sembolik dünya, avcı-toplayıcı toplumun yapısı, yaratıcılık potansiyeli ve imkanlarına ilişkin geleneksel görüşleri açıkça sorgulamaktadır. Dolayısıyla akıllara, Neolitik Dönemde yaşamış bu avcı-toplayıcı grupların Göbekli Tepe gibi bir anıtsal alanı

yaratabilme potansiyelinin ne denli yüksek olduğu ve geniş ölçekli bu projenin toplum üzerinde nasıl bir yankı uyandırdığı sorularını getirir.

Sosyal Farklılaşmanın Göstergeleri

Göbekli Tepe'deki anıtsal yapılar, çevredeki kireçtaşı düzlüklerinden kesilen megalitik bloklar ile inşa edilmiştir. Neolitik taş ocaklarının yerleri,

çeşitli kalıntıların yanı sıra kalıntılar arasında bulunan yaklaşık 7 metre boyutlarında ve 20 metreküp hacmindeki bir tamamlanmamış T-biçimli dikilitaş sayesinde tespit edilmiştir. D Yapısında yer alan merkez dikilitaşlarının her birinin 10 metreküp ağırlığında, yapıyı çevreleyen dikilitaşların ise bundan yalnızca biraz daha hafif olduğunu düşündüğümüzde, bu taşları kesme, oyma ve taşımanın hiç de kolay bir iş olmadığını anlarız. Yapıların inşa sürecinin uzun bir döneme yayılmış olabileceği de ihtimaller arasında değerlendirildi ancak yapılar üzerinde yapılan incelemeler bunun söz konusu olmadığını gösterdi.

Göbekli Tepe'de ortaya çıkan bir hayvan kabartması
©DAI, D. Johannes, Göbekli Tepe Kazı Arşivi

dikilitaşların çoğunun üzerinde hayvan kabartmaları yer alır. Bununla birlikte, yapıların içerisinde çok sayıda kireçtaşından yapılmış hayvan ve insan betimli heykeller ele geçmiştir. Bu erken evredeki yapıların tümü, kullanım süresi geçtikten sonra bilinçli olarak toprakla doldurulmuş ve kapatılmıştır.

Höyüğün bazı kısımlarında, anıtsal dairesel yapıların üst evrelerinde daha ufak boyutlu dörtgen mekanlardan oluşan daha geç tarihli bir mimari dokuya ulaşılmıştır.

Yaklaşık 3x4 metre genişliğindeki bu yapılar, MÖ 9. binyıla, yani erken ve orta Çanak Çömleksiz Neolitik B Dönemine tarihlendirilmektedir. Bu evrede yer alan yapıların bazılarında T-biçimli dikilitaşlara rastlanması, bunların daha erken tarihli anıtsal yapıların küçük boyuta indirgenmiş varyasyonları oldukları sonucunu çıkarabilir, ancak bunlar sayı ve boyut bakımından önemli oranda küçültülmüştür. Bu evreden günümüze yalnızca merkez dikilitaşları ulaşmıştır,

ancak bunların en büyüğü 2 metreyi geçmez. Bu evrede içerisinde hiçbir dikilitaş bulunmayan odalar da ortaya çıkmıştır. Büyük yapılarda olduğu gibi, bu yapılarda da domestik aktivitelere işaret eden buluntulara (örn. fırın veya ocak) rastlanmamıştır. Bu evrenin sonrasında Göbekli Tepe'deki yapı faaliyetlerinin tamamen sona erdiği anlaşılmaktadır. En üst evre, erozyon veya toprak sürme faaliyetlerinden arta kalan yüzey toprağından oluşmaktadır.

Göbekli Tepe'deki anıtsal yapılar, çevredeki kireçtaşı düzlüklerinden kesilen megalitik bloklar ile inşa edilmiştir. Neolitik taş ocaklarının yerleri, çeşitli kalıntıların yanı sıra kalıntılar arasında bulunan yaklaşık 7 metre boyutlarında ve 20 metreküp hacmindeki bir tamamlanmamış T-biçimli dikilitaş sayesinde tespit edilmiştir. ©DAI, M. Morsch, Göbekli Tepe Kazı Arşivi

Diğer yandan, inşası tamamlanmış olan yapılarda zaman içerisinde yeniden düzenleme, onarım, küçültme veya dikilitaşların farklı yapılarda yeniden kullanımı gibi faaliyetlerin gerçekleştiğine ilişkin çok sayıda veri elde edildi. Elde edilen tüm veriler yapıların sürekli ve yoğun bir iş temposu içerisinde inşa edildiğini gösteriyor.

İnşaat faaliyetlerine birden fazla insan grubunun katıldığını gösteren çeşitli bulgular elde edildi. Bununla birlikte, farklı yapılarda yer alan imge serilerinin rastgele bir şekilde yerleştirilmediği, her yapıda belirli bir modelin izlediği görülmektedir. Örneğin, A yapısında yılan motifi hakimken, B yapısında sıklıkla tilki motifi kullanılmıştır. C yapısında çok sayıda yaban domuzu betimlemesi yer alır. D yapısında ise geniş bir çeşitlilik gösteren bezemelerde kuş ve yılan motifleri önemli bir role sahiptir. Dikilitaşlar üzerinde yer alan farklı hayvan türlerinin Göbekli Tepe'de görev yapan farklı klanlara ait totemler

olabileceği öne sürüldü. Bu varsayımın gelecek sezonlarda incelenecek bir araştırma konusu olduğunu düşünmekteyiz.

Özetle, Göbekli Tepe'de aktif olarak faaliyete katılan kişilerin geniş insan gruplarından oluştuğunu söyleyebiliriz. Planlama, organizasyon ve inşaat faaliyetlerinin koordinasyonu gibi işlerin yanı sıra, yapıların inşa edilmesi için gerekli iş gücünün tek bir insan grubu veya yerel bir avcı-toplayıcı grubunun üyelerinden çok daha fazlası olması gerektiği anlaşıyor. Yapıları örtmek için kullanılan toprak dolgu incelendiğinde, Göbekli Tepe'de düzenlenen toplantıların karakteri hakkında önemli ipuçları elde edildi. Yapılan incelemelerde yapıları örten toprak dolgu içerisinde kireçtaşı molozu, kemik parçaları, taş eserlere ait parçalar ve çakmaktaşı yongalama ürünleri (araç-gereçler oldukça seyrektir) ele geçti. Toprak dolgunun bu homojen karakteri, yapıların neredeyse bir gömüye benzer

biçimde doldurularak kapatıldığını gösteriyor. Yalnızca D Yapısını örtmek için kullanılan toprak dolgunun yaklaşık 500 metreküplük bir hacme sahip olduğu tespit edildi. Göbekli Tepe'de kalıcı bir yerleşim yerine dair izlerin bulunmayışı, burada toplanan insanların büyük ölçekli, ritüelleşmiş “iş şölenleri” için bir araya geldiği varsayımını güçlendiriyor. Kazılarda ele geçen kemik kalıntıları, büyük miktarda yabani av hayvanının avlanarak burada tüketildiğini gösteriyor. Şölenlere katılmak ve kendi sırası geldiğinde büyük şölenler düzenlemek, etnografik olarak, nüfuz elde etmek, hiyerarşiler kurmak ve en nihayetinde diğerlerini etkisi altına almak amacıyla kullanıldığı bilinen bir yöntemdir. Bununla birlikte, Erken Neolitik Döneme ait arkeolojik veriler arasında sosyal eşitsizliğe işaret eden başka bulgular da mevcuttur.

Göbekli Tepe'deki yapıların düzenine bakıldığında, yapıları inşa eden gruplar arasında hiyerarşi kavramının halihazırda var olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin dairesel yapıları çevreleyen küçük boyutlu dikilitaşlar, merkezde yer alan büyük boyutlu, merkez dikilitaşlara bakacak şekilde yerleştirilmiştir. Burada tasvir edilen toplantı her ne ise, birbiri ile eşit varlıklar arasında gerçekleşmediği kesindir. Bir diğer farklılık da, antropomorfik olduğu açıkça belli olan ancak soyut biçimde tasvir edilmiş dikilitaşlar ile Urfa-Yeni Mahalle'de bulunan, son derece natüralist bir üsluba sahip Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem erkek heykeli betimlemesi arasında gözlenmektedir. Bilinen en eski natüralist üslupta, gerçek boyutlu insan heykeli olarak bilinen “Urfa adamı” yüzü ile birlikte tasvir edilmiştir. Gözleri derin çukurlar içerisine gömülü siyah obsidiyen dilgi

parçaları ile betimlenen heykelin ağzı yoktur. Heykel, boyun kısmında yer alan V-biçimli kolye dışında çıplaktır. Tam olarak anlaşılmamakla birlikte, heykelin elleri arasında erkeklik organı tuttuğu düşünülmektedir. Bacakları betimlenmeyen heykelin vücudunun alt kısmı, heykelin zemine yerleştirilmesine olanak veren koni biçiminde bir bağlantı ile sona erer. Göbekli Tepe'de, büyük olasılıkla “Urfa adamı”na benzer başka heykellerin parçası olan, kireçtaşından yapılmış, gerçek boyuta yakın çeşitli insan başı heykelleri bulunmuştur. Boyun kısmından bilinçli olarak kırılan heykel başlarının birçoğu, yapıların toprak dolgu ile örtülme süreci sırasında T-biçimli dikilitaşların yakınına yerleştirilmiştir. Heykel başlarının dikilitaşlar ile olan ilişkileri kesin olarak bilinmemekle birlikte, dikilitaşlar üzerinde betimlenmiş bu soyut varlıklara kıyasla bir başka hiyerarşik seviye veya sınıfı temsil ediyor olabilecekleri düşünülür. Tüm bunlar ruhsal alemde bir hiyerarşi konseptinin var olduğuna işaret etmektedir. Burada sorulması gereken asıl soru, gerçek hayatta da böyle bir hiyerarşik yapının olup olmadığıdır.

Sosyal hiyerarşinin evrimine dair bir gösterge ve belki de bir önkoşul, mesleki uzmanlaşma ve işgücü dağılımıdır. Göbekli Tepe'de her ikisinin varlığı da bilinmektedir. Dikilitaşlar üzerindeki kabartmalar ve ince işçilikle işlenmiş heykellerin deneyimsiz kişilerce yapıldığı düşünülemez. Modellerdeki tekbiçimlilik, stillerdeki uyum, işlemedeki kusursuzluk gibi özelliklerin hepsi, belirli motif ve teknik esaslarının uygulandığına ve bunların yalnızca eğitim ile öğrenilebileceğine işaret etmektedir. Monolit (yekpare) taşlar, büyük bir

Göbekli Tepe'deki P38 numaralı dikilitaş üzerinde yaban domuzu ve kuş motifleri görülüyor.

Göbekli Tepe'deki "Yılanlı Yapı" denilen B yapısında bulunan merkez dikilitaş üzerinde üst üste sıralanmış üç hayvan betimlemesi yer alıyor. En üstte dövüşe hazır bir boğa, ortada bir tilki, en altta ise bir kuş betimi görülüyor. ©DAI, Göbekli Tepe Kazı Arşivi

işgücü ile kısa bir süre içerisinde taşınmış ve dikilmiş olabilir ancak taşlar üzerindeki işçilik üst düzey bir uzmanlaşmaya işaret etmektedir. Nüfusun bir bölümünün, en azından yılın belirli zamanlarında yiyecek işleme gibi faaliyetlerden muaf tutulduğu, ve bu kişilerin Göbekli Tepe'deki anıtsal yapıların inşası kapsamındaki eğitim ve yürütme faaliyetleri süresince nüfusun geri kalanı tarafından desteklendiği söylenebilir. Bu tür çalışma dönemlerinin yoğunluk ve süresini anlamak zordur, öte yandan bu tür faaliyetlerin etkisi kısa vadede topluluğun tamamını yeniden yapılandırmada belirleyici olmayabilir.

Sosyal hiyerarşi üzerine çalışan arkeologlar çoğunlukla gömü ritüellerindeki özel uygulamalar ve maddi kültürde yer alan prestij eşyalarını incelerler. Göbekli Tepede şimdiye dek yapılan kazı çalışmalarında henüz gömülere rastlanmasa da çok sayıda özel eşya ortaya çıkarıldı. Taşınabilir maddi kültür öğeleri arasında genellikle yeşil taştan yapılmış boncuk ve düğmeler, zoomorfik (hayvan biçimli) havan elleri veya Nemrik tipi adı verilen asalar, ince işçilikle bezenmiş ince duvarlı taş kaplar ve üzeri bezemeli mil doğrultucular ile küçük boyutlu taş tabletler yer alır. Üzeri bezemeli tabletler ve mil doğrultucular mesleki uzmanlaşma üzerine bir diğer tartışma konusunu doğurur. Tabletler üzerinde yer alan imgelerin yanı sıra, dikilitaşlar ve çevredeki diğer Neolitik yerleşmelerde keşfedilen objeler üzerinde de gözlenen çeşitli imge kombinasyonlarının birbirini tekrar ediyor oluşundan yola çıkarak, bu objelerin üzerindeki işaretlerin okunabilir olduğu varsayımında bulunabiliriz. Bu objelerin üzerindeki

Göbekli Tepe Aslanlı Yapı'da bulunan saldırgan durumdaki bir aslanı betimleyen T-biçimli dikilitaş ©DAI, Göbekli Tepe Kazı Arşivi

Körtik Tepe’de bulunan gömülerde, ölen kişilerden bazılarının toplumsal işlevinin göstergesi veya bireysel malı olarak değerlendirilebilecek bezemeli taş plakalar bulundu. Bezemeli taş plakaların benzerlerine Göbekli Tepe ve çevresindeki çeşitli yerleşmelerde de rastlandı.

Körtik Tepe’de bulunan gömüt (üstte) ve bezemeli taş plakalar (altta).

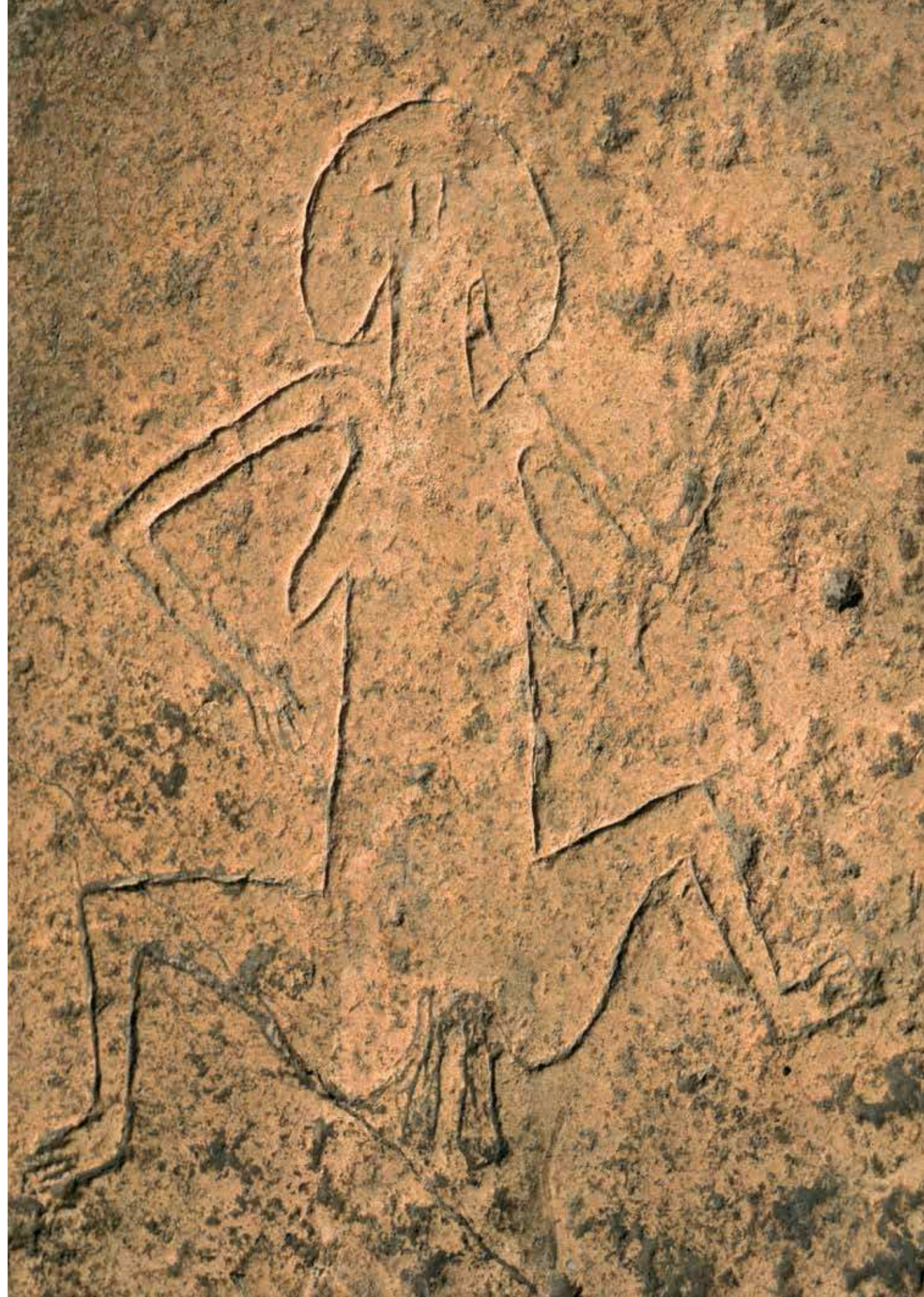

işaretlerin, en azından topluluk içerisindeki bazı uzman kişiler tarafından anlaşılır olduğunu, ve bunları üreten topluluk hakkındaki bilgi ve anıları sağlamlaştırmak için kullanılan bir yöntem olduğunu düşünebiliriz. Tablet ve mil doğrultucuların yapıları örten toprak dolgu içerisinde bulunmuş olmaları, bu objelerin Göbekli Tepe’deki sosyal farklılaşmanın bireysel göstergeleri olarak yorumlanmasını zorlaştırır. Birincil kullanım kontekstlerinde bulunmamış olmaları dolayısıyla taş kaplar, asalar (eğer bu tanımlama doğruysa) veya tabletlerin kişisel eşyalar veya kült törenlerde kullanılan özel eşyalar olup olmadıklarını tespit etmek mümkün değildir. Ancak elimizde bazı ipuçları var. Çoğunlukla yeşil taştan yapılmış ve kişisel süs

eşyası oldukları düşünülen boncuk ve düğmelere Göbekli Tepe’nin yanı sıra Nevalı Çori ve Çayönü yerleşmelerindeki “özel yapılar” içerisinde de rastlandı. Dolayısıyla bu objelerin, bu tür özel kontekstler ve belki de bu yapılar içerisinde görevli dini uzmanlar ile ilişkili olabileceğini düşünebiliriz.

Bölgedeki diğer alanlara bakıldığında bu varsayım biraz daha kuvvetlenir. Göbekli Tepe’nin III. Evresi ile çağdaş bir yerleşme olan ve Dicle bölgesinin biraz daha doğusunda yer alan Körtik Tepe, maddi kültür bakımından Göbekli Tepe ile birçok özellik paylaşır. Körtik Tepe’de ortaya çıkarılan, içerisinde zengin ölü hediyeleri bulunan mezarlar, Erken Neolitik Dönemin sosyal hiyerarşisini anlamamız açısından büyük önem

Göbekli Tepe’deki ‘Aslanlı Yayı’ içerisinde aslanlı dikilitaşların arasında, basamak şeklinde yükseltilmiş bir döşeme levhası üzerinde bulunan, derin kazılarla betimlenmiş çıplak kadın figürü görülüyor. Şanlıurfa Müzesi.

Şanlıurfa Yeni Mahalle’de bir yol yapım çalışması sırasında bulunan ünlü ‘Urfa Adamı’ heykeli, dünyanın gerçek boyutta yontulmuş ilk insan heykeli olma özelliği taşıyor.

taşır. Körtik Tepede yerleşmenin yanı sıra, 450’den fazla mezar ortaya çıkarılmıştır. Ölü hediyelerinin miktarı bakımından önemli oranda farklılık gösteren mezarların bazılarında ise hiçbir ölü hediyesi bulunmaması dikkati çeker. Ayrıca bazı iskeletlerde gömü öncesi ve sonrasında karmaşık ritüeller uygulandığı anlaşılmaktadır. Örneğin bazı iskeletlere ait kemiklerin aşiboyası veya kireçtaşı alçı ile boyandığı görülmektedir. Elbette, ölü hediyeleri ve karmaşık gömü ritüelleri ile ölen kişinin sosyal statüsü arasında basit bir ilişki kurmak mümkün değildir çünkü mezarlar içerisinde yer alan eşyalar toplumun inanç sistemi ve değerleri veya ölen kişinin yakınlarının görüşleri ile belirlenir. Körtik Tepede bulunan kırılmış objelerin (çoğunlukla taş kaplar) ölen kişinin kişisel eşyaları olmaktan ziyade, yapılan törenlerde kullanılan ve ritüeller bağlamında mezarlara bırakılan araç gereçler olduğu söylenebilir. Bu tür törenler, üstü kapalı olarak veya açıkça, sosyal grup içerisinde ölüm ile meydana gelen kayıp ile başa çıkma amacına hizmet ediyor olabilir. Bununla birlikte, topluluk içerisindeki tüm bireylerin eşit bir uygulamaya tabi tutulmadığı açıkça görülüyor. Yapılan araştırmalarda arkeologlar, genele bakıldığında, mezarlar içerisine bırakılan ölü hediyelerinin zaman içerisinde sayıca fazlaştığı ve karmaşıklaştığı, ve bunun giderek artan bir sosyal hiyerarşiye işaret ettiği sonucuna ulaştı. Dolayısıyla, Körtik Tepedeki mezarlar Göbekli Tepe ile çağdaş gruplar arasında sosyal farklılaşma olduğuna ilişkin muhtemel bulgular olarak değerlendirilebilir.

Daha da ilginç, Körtik Tepede bulunan gömülerde, ölen kişilerden bazılarının toplumsal işlevinin göstergesi veya bireysel malı olarak değerlendirilebilecek bezemeli taş

plakalar ortaya çıktı. Körtik Tepede bulunan bezemeli taş plakaların sayısı tam olarak belli olmamakla birlikte, bunların sınırlı bir buluntu grubunu oluşturdukları anlaşıyor. Bu taş plakalara ve daha da önemlisi taş plakaların içerdiği soyut ve sembolik bilgilere sahip olmanın topluluk içerisindeki belirli bir grup ile sınırlı olduğu düşünülebilir. Bu durumun bellek, ritüeller ve belki de din gibi konularda uzman kişilerin varlığına işaret ettiğini ve topluluk için büyük önem taşıyan bu bilgilerin ezberlenmesi, saklanması ve çoğaltılması konusunda görev yapan bu kişilerin topluluk içindeki önemine işaret ettiği söylenebilir.

Bilgiye erişim ve ritüellere katılımın sınırlı olması durumunun Göbekli Tepede de söz konusu olduğu söylenebilir. Genele bakıldığında, diğer yerleşmelerden bilinen bazı obje gruplarının Göbekli Tepede yer almaması dikkati çeker. Örneğin, kemikten yapılmış bız ve uçlar neredeyse hiç yoktur. Dolayısıyla, bu tür objeler kullanılarak yapılan aktivitelerin Göbekli Tepede gerçekleşmediği ve hatta bu tür aktiviteleri uygulayan kişilerin Göbekli Tepede bulunmadığı varsayımında bulunabiliriz. Göbekli Tepede bulunmayan bir diğer buluntu grubu kil figürinlerdir. Nevalı Çori’de oldukça yüksek miktarda kil figürin bulunması, bununla birlikte taş heykeller ve T-biçimli dikilitaşlara sahip “kült yapıları” içerisinde figürinlere rastlanmaması yukarıdaki görüşü desteklemektedir. Dolayısıyla, kil ve taş heykellerin birbirinden farklı işlevleri olan iki ayrı grup olduğunu ve bunlardan birinin domestik mekanlar (ve belki de domestik kült alanlar?) ile ilişkili, diğerinin ise yalnızca özel “kült yapıları” ve Göbekli Tepede görülen bir başka ritüel dünyası

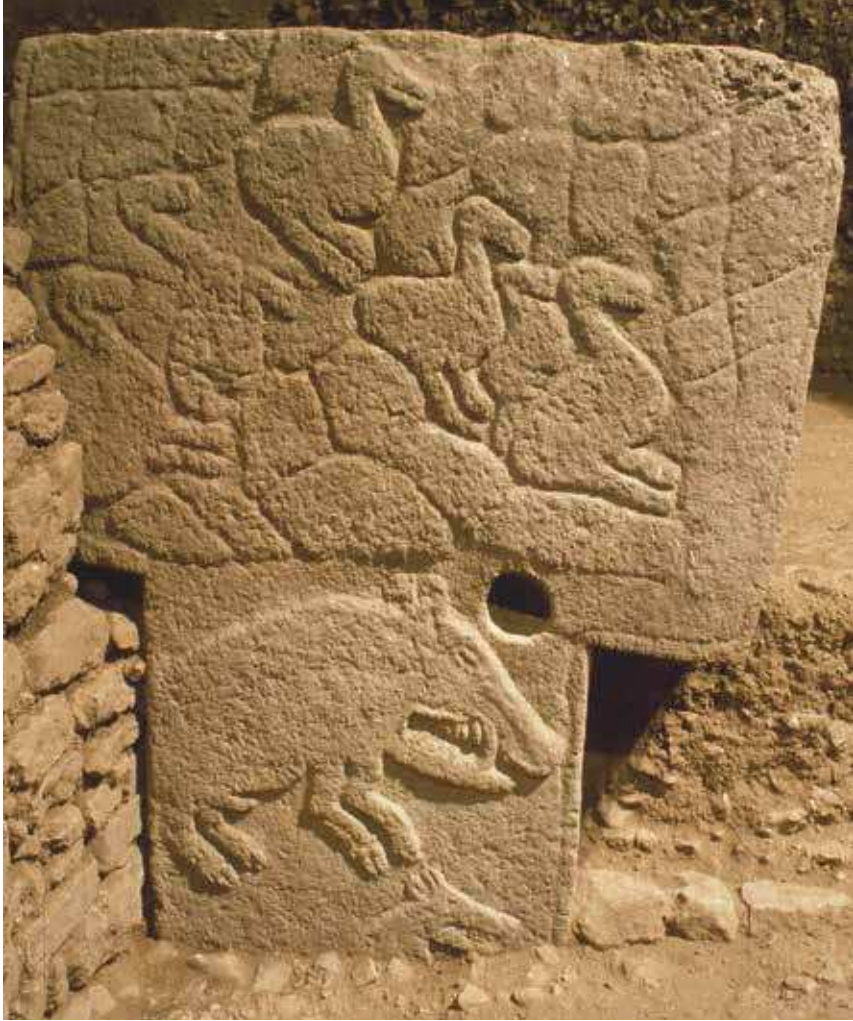
Göbekli Tepe’de bulunan bezemeli taş plakalar. ©DAI, Göbekli Tepe Kazı Arşivi

ile ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Göbekli Tepede erkek odaklı bir ikonografi hakimdir. Alanda yapılan incelemelerde domestik faaliyetlerden bazılarına ilişkin verilere rastlanmazken, çakmaktaşı yontma faaliyetinin bölgedeki diğer yerleşmelere kıyasla çok daha büyük ölçekli olduğu anlaşılmıştır. Göbekli Tepede yaygın olarak yapılan faaliyetlerden biri de mil doğrultma işlemidir. Alandaki hakim ideolojiden yola çıkarak Göbekli Tepe’nin, toplumun yalnızca bir kısmının, özellikle avcı erkeklerin toplandığı bir alan olduğunu da varsayabiliriz.

Göbekli Tepede dikkat çeken bir diğer sınırlandırıcı öge yapılarıdır. Boyut bakımından bu yapılara geniş insan gruplarının tek seferde sığması mümkün değildir. Üst kısımlarının

açık olduğu varsayıldığında yapılar kamusal olarak değerlendirilebilir. Bir diğer olasılık ise, bu yapıların büyük ölçüde toprakaltında ve çatılarda yer alan açıklıklardan giriş sağlanan yapılar olabileceğidir. Bunlar, Kuzey Amerika’nın Güneybatı yerlilerine ait kiva adı verilen yeraltı mağaralarına benzer şekilde dışarıdan gizli ve etkileycilikten uzak yapılar olabilir. Bu yapılara erişimin yalnızca küçük bir grup dini uzman ile sınırlandırılmış olması akla yatkın bir olasılıktır.

Yukarıda da anlattığımız gibi, elimizdeki bulgular Göbekli Tepede sürekli bir inşaat faaliyeti olduğunu göstermektedir. İnşa edilen yeni yapılara ek olarak, var olan yapılara yeni duvarlar eklendiği, kullanılmayan eski yapılardan dikilitaşların

C yapısında bulunan P12 numaralı dikilitaşın sağ tarafı üzerinde çeşitli kabartma bezemeler görülmüyor. “T” formunun baş kısmında çeşitli kuş motifleri yer alırken, gövde kısmında ise bir yaban domuzu ve bir tilki görülmüyor. ©DAI, D. Johannes, Göbekli Tepe Kazı Arşivi

Göbekli Tepe’de gömülere rastlanmasa da, çok sayıda özel eşya ortaya çıkartıldı. Bunlar arasında genellikle yeşil taştan yapılmış çok sayıda boncuk ve düğme bulunuyor. ©DAI, K. Schmidt, Göbekli Tepe Kazı Arşivi

sökülerek başka yapılara eklendiği görülmektedir. Genel izlenim, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem insanları için Göbekli Tepe’de çalışıyor olmanın kendisinin başlı başına önem taşıdığı yönündedir. Sürekli devam eden inşaat faaliyetleri ile birlikte şölenler düzenlemek (şölenlerin öncesinde belki de ortak av aktiviteleri gerçekleşiyordu) sosyal bütünlüğün

boyut, ikonografinin yoğunluğu ve en nihayetinde sarf edilen emek bakımından farklılık göstermektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, dikilitaşlar üzerindeki kabartmalar incelendiğinde farklı yapılarda farklı hayvan türlerinin hakim olduğu görülmektedir. Bu gözlem dairesel yapıların farklı gruplar tarafından inşa edilmiş olabileceği ihtimalini ortaya koyar. Bu gruplar veya grupları yöneten bireyler arasında rekabetçi davranış olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Sonuç olarak, Göbekli Tepe’deki büyük ölçekli şölenler, ortak gerçekleştirilen ve olasılıkla dini motivasyonlu bir tür görevi yerine getirmek amacıyla düzenlenen “iş şölenleri” görünümündedir. Alanda inşa edilen yapılar, yapı düzeni bakımından toplantıların gerçekleştiği mekanlar izlenimini vermektedir. Diğer yandan, bireysel güç elde etme ve rekabet gibi sosyal tabakalanmaya işaret eden izlerin varlığı, burada ortak bir amaç doğrultusunda insanların bir arada toplanıyor olabileceği görüşünü tamamen ortadan kaldırmamalıdır. Durum her ne olursa olsun, en azından Göbekli Tepe’de, büyük şölenler düzenleyebilen herkesin rekabet aracılığıyla nüfuz elde edemeyeceği söylenebilir. Toplumun kimliği ve refahı için kritik önem taşıyan “bilgiye erişim ve hakimiyet” kavramı, bireylerin belirlenen sınırlar dışına çıkmasını engelleyen bir sosyal bariyer görevini görürken aynı zamanda sınırlı bir grup insanın diğerleri üzerinde işgücü baskısı kurması için dayanak işlevi görüyor olabilir. Sonuç olarak, Brian Hayden tarafından öne sürülen, çeşitli düzeylerde sosyal hiyerarşi ile birlikte ortaya çıkan “transegaler toplum” kavramı, Göbekli Tepe ve Körtik Tepe

gibi yerleşmelerde ortaya çıkan görüntü ile tutarlı görünmektedir.

Bununla birlikte, sosyal hiyerarşinin erken evrimi şeklindeki basit bir yorumlamanın ötesine geçmek için henüz çok erken. Şu an için elimizdeki mevcut arkeolojik verilerin sınırlarını dikkate almak zorundayız. Göbekli Tepe, kült bağlamında ve kültürel bilginin ve en nihayetinde dinin devamlılığı bakımından son derece özel bir alandır. Bu, bir toplumun önemli bir özelliği olmakla birlikte, birçok özellik arasından yalnızca biridir. Yerleşmelerden uzak bir yerde, kültürel bir kontekt içerisinde şölenler düzenlemek, erken Neolitik dünyasında nüfuz elde etme yöntemlerinden biri olmalıdır ancak elimizdeki veriler üzerinden resmin tamamını oluşturmak henüz mümkün değildir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem başlarında sosyal farklılaşmanın yaşamın ne kadarını etkisi altına aldığını, bireylerin elinde bulunan gücün ne kadar sağlam olduğunu ve bu yetkinin diğerleri üzerinde ne kadar etkili olduğunu anlayabilmemiz için Göbekli Tepe ve bölgedeki diğer yerleşmelerden elde edilecek tamamlayıcı veriler gerekmektedir. Genele bakıldığında, Göbekli Tepe’de şölenler ile birlikte işlerin yürütülmesindeki kolektif boyut, belirli bir görev ile bağlantılı, çok daha dolaylı ve belki de kırılğan bir yetki biçimine işaret ediyor gibi görünmektedir.

Bu önemli arkeolojik alanda kazı yapmamız için gerekli izinleri sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne teşekkürlerimizi sunarız. Göbekli Tepe’deki araştırmalar Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) ve Alman Araştırma Fonu (DFG) tarafından finanse edilmektedir. Bu makale ile kısmen aşağıdaki çalışmalara dayanarak oluşturulmuştur. O. Dietrich, J. Notroff, K. Schmidt. 2017. Feasting, social complexity and the emergence of the early Neolithic of Upper Mesopotamia: a view from Göbekli Tepe. In: R. J. Chacon, R. Mendoza (eds.), Feast, Famine or Fighting? Multiple Pathways to Social Complexity. New York: Springer, 91-132.

A yapısında bulunan P1 numaralı dikilitaş üzerinde bir köç motifi ve onun üzerinde ağ motifi görülmüyor. ©DAI, Ch. Gerber, Göbekli Tepe Kazı Arşivi